

Палмира Легурска

**НЯКОИ РАЗМИСЛИ ЗА ЕТНОЛИНГВИСТИКАТА, СЪПОСТАВИТЕЛНОТО
ЕЗИКОЗНАНИЕ И ВЪПРОСА ЗА TERTIUM COMPARATIONIS**

PALMIRA LEGURSKA

SOME OBSERVATIONS ON ETHNOLINGUISTICS, CONTRASTIVE LINGUISTICS
AND THE TERTIUM COMPARATIONIS ISSUE

(Summary)

The article deals with the possibility of applying different approaches to one and the same object of analysis: the angle depends on the 'filter' of a given scientific approach as well as on the standpoint of the individual author

Според една добре известна мисъл на Р. О. Якобсон лингвистичната наука от XX век не се занимава с нищо друго освен с експликация на интуицията на създателя на дадена теория (Якобсон 1985: 362-363).

Например, Н. С. Трубецкой определя два аспекта в развитието на езиците и културите: от една страна, – тяхното национално своеобразие, от друга, – наличието на многообразие между тях (Трубецкой 1990: 137). Това предполага наличието, от една страна, на генетична връзка между езиците и образуването на езикови семейства и езикови съюзи, а от друга страна – езиците на земното кълбо са отделни фрагменти от непрекъснати и преливащи се една в друга езикови дъги. Така системата на отделните национални езици образува хармонично множество, в което всеки отделен език запазва ярките си индивидуални черти, независимо от взаимните отделни преходи на езиковите части в общата мрежа (Легурска 2002а: 4).

Ако се използва метафората на Вилхелм фон Хумболд, според когото всеки език образува около народа, на който принадлежи, кръг, извън чиито предели може да се излезе само, ако се навлезе в друг кръг, се достига до крайността на т.н. теория на лингвистичната детерминираност и лингвистичната относителност (Брутян 1968; Слобин 2003: 157-192), която съществува в твърд и мек вариант (Порсел 2002; у нас има представители на твърдия и мекия вариант на теорията вж. Божилова 2000: 74, Костадинова 2008: 236). Ако обаче се опитам да създам собствена метафора за онагледяване на мисълта, езиковите картини (ЛЕС 1998: 123) са като стъкълцата в калейдоскопа – те съществуват сами за себе си, но могат да се пренареждат и да образуват различни картини, а като отделни геометрични форми носят и посланието на древния Вавилонски мит за разделянето на езиците (Легурска 2002б: 27). Така езиците на земята образуват непрекъснатата мрежа от взаимно преминаващи една в друга езикови дъги, а общата им система при цялото многообразие образува постижимо за ума единно хармонично цяло от преливащи се в обща мрежа езикови дъги (Легурска 2002б: 27).

Тези кратки разсъждения създават възможността към един и същ обект на анализ в лингвистиката да се подходи от различна предметна гледна точка, т.е. да се определи отделен ъгъл в зависимост от филтъра на даден научен подход, в това число и от подхода на отделния автор.

Многообразното научно пространство от края на ХХ и началото на ХХІ в. създава възможността в рамките на лингвистичната наука мирно да съжителстват няколко подхода – на етнолингвистиката, лингвокултурологията и съпоставителното езикознание, които според принципа на Нилс Бор са в позиция на взаимно допълване.

В рамките на Института за български език при БАН през последното десетилетие се разработват редица проекти, които в общата си същина разглеждат езиковите свидетелства за националната специфика на културите, предопределена от тенденцията за европейско мислене, чийто предвестник от ХХ в. е Н. С. Трубецкой. Семантиката на думата *европейско* в случая се надгражда от казаното от Трубецкой за националното дробене и множественост на националните езици и култури и признаването на тяхната автономност и неповторимост в рамките на конструираното цяло.

Тук няма да разглеждам всички изследвания, които по един или друг начин имат отношение към подобна проблематика, ще отбележа само тези от тях, в които авторката на тази малка статия има непосредствено участие. Става дума за отделни лексикални изследвания, разработвани в плана само на един език – българския, или в аспекта на няколко езика, погледнати откъм българския.

Един възможен аспект на изследователско търсене в границите на подобно мислене е проследяването на т.н. мрежа от езикови дъги, което може да се извърши както в рамките на даден национален език и неговите диалекти, разбирани като отделен „език“, или в съпоставителен план на два, три или повече езика върху определен семантичен отрязък, намиращ езиково изражение (Легурска 2002а: 42). Удобен конструкт и при двата типа изследвания е създаването на *матричен модел*, по който се изследват както езиците от определен географски и културен ареал по избран параметър, така и езиците от гледна точка на съпоставителната типология.

Идеята за матрица на определено когнитивно пространство е известна в компаративистиката от ХІХ в. и се свързва с имената на родоначалниците на сравнително-историческото езикознание – Франц Боп, Якоб Грим, Расмус Раск и Александър Востоков (ЛЕС 1998: 186-189). Целта в тези изследвания е да се установи степен на подобие на групи изследвани езици, пътищата на възникването му (от общ източник, или по силата на сближаване, вследствие на продължителен контакт) и причините за разликите между езиците. С оглед на това се реконструира някакво състояние, което се приема за праезиково и се състои от определени архитипове, съставляващи своеобразна матрица, в която се фиксират натрупаните знания за вътрешната структура на хипотетичен обект, в случая праиндоевропейския език. След това от него се проследява развитието на съответните групи езици (Легурска 2002а: 42-43).

Подобен е подходът при изучаването на кодовете на традиционната народна култура, при който с помощта на лингвистични методи се открива корелация и структурен изоморфизъм между езика и културата от групата последователи на Н. И. Толстой. Този подход се назовава от А. В. Юдин „славянска етнолингвистика“ (Юдин 2000) и се предхожда от етап на систематизиране и стратифициране на народната терминология в семантично и формално отношение (Толстая 1989: 228).

Илюстрация на подобно систематизиране са изготвяните в Института за български език Материали за етнолингвистичен речник (Китанова 2003б: 117-119; Китанова 2004: 123-126), Тематичен речник на термините на народния календар (Легурска, Китанова 2008), Тематичен речник на цикъла „Раждане. Сватба. Погребение“ (Китанова 2005, Легурска 2003в).

Терминът „матрица“ се въвежда в инструментариума най-вече на когнитивната лингвистика и е предназначен за случаите, когато е необходимо да се установи съотношение между няколко концептуални области (Ланакър 1991, 4, цит. по Чекулай 2008: 18).

Във всички случаи обаче става дума за конструирането на модел на знанието на даден семантичен

отрязък, изразено чрез езикови средства (Легурска 2002а: 43-48; Легурска, Китанова 2004: 80). Удобна форма за представянето на отделните модели и продуктите, в които те са въплътени, са семантичните речници, в които се изразяват основните принципи за моделирането на знанието, – тематичният и ономасиологичният принцип на описание като основни когнитивни принципи, – и те могат да станат конструиращи в разработки от различен тип и с различно предназначение, що се отнася до лексиката. Тези принципи са заложили в създадените два модела – на прототипния представител на дадена тематична група предметни имена (Легурска 1990, Легурска 2002в, Легурска 2003б, Легурска 2006, Легурска 2008), на конструиране на Тематичния речник на народния календар (Легурска 2000; Легурска 2001; Китанова 2003а; Легурска, Китанова 2008) и на Тематичния речник „Раждане. Сватба. Погребение“ (Легурска 2003а; Китанова 2005). Моделите са представени на страниците на списание „Български език“ (Легурска 1999/2000; Легурска 2003а; Легурска, Веселинов 2000-2001) и няма да бъдат коментирани тук.

Фокус на вниманието може да бъде също пресичането на предметните области на етнолингвистиката и съпоставителното езикознание чрез прилагането на *tertium comparationis* както в рамките на отделния език, при съпоставката на група езици и като цяло в теориите, използвани в процеса на анализ и изграждането на даден модел.

Според О. В. Фьодорова (Фьодорова 2008: 99) в световната лингвистика може да се обособят две традиции: функционална и генеративна. Функционалното направление е представено най-общо в европейското езикознание чрез работите на Р. О. Якобсон, Н. С. Трубецкой и С. О. Карцевски. Както е общоизвестно, генеративното направление се основава от Н. Чомски и последователите му. През целия XX в. двете традиции се развиват в различни посоки и би могло да се каже, че в началото на XXI в. шансовете за сближаване на подходите се увеличават, най-общо казано, чрез „спускане на мостове“ или, терминологично изразено, чрез разработването на хибридни модели на анализ и интерпретация на процесите и фактите, които засягат въпросите, свързани с езика като цяло и отделните езици в частност (Нюмайър 1998, цит. по Фьодорова 2008: 99). Може да се каже, че в началото на XXI в. теорията на Н. Чомски е в състояние на „дрейф“ (Чомски 2005, 2006, цит. по Фьодорова 2008: 99). При все това разликите между функционалното и генеративисткото направление остават в следните отношения: Първо: Н. Чомски смята, че в рамките на философията на езика, той се изучава с методите, с които се изучават всякакви други обекти на изследване в областта на естествените науки; Второ: в генеративистиката задължително условие остава наличието на обща относително формална теория, която в по-голяма или по-малка степен на адекватност описва наблюдаваните езикови факти (Фьодорова 2008: 99). Според Г. Я. Тестелец (Тестелец 2006, цит. по Фьодорова 2008: 99), може да се каже, че по първия пункт се наблюдава някакво сближаване, но по втория изглежда съмнително.

От друга страна, сближаването на двете направления може да се осъществява посредством засилването на аналозиите между естествените науки и хуманитарното знание чрез използването на различни ключови метафори като основа на познанието и прилагането им като конструкти в разработваните модели. Наличието на обща формална теория зависи от това, доколко лингвистите са готови да предоставят на представителите на комуникативните технологии адекватни модели за изследване на езиковите данни за случаите, когато цел на анализа става създаването на бази данни.

Един опит за разработването на подобен хибрид е моделът на инвариантната семантична структура на прототипен представител на дадена тематична група за представяне и *tertium comparationis* при съпоставяне на вторичната номинация на предметните имена върху материал от български, руски, сръбски, чешки, английски и френски език, реализиран в рамките на проектите „Фрагменти от езиковата картина през призмата на вторичното назоваване“ и „Съпоставително-типологичен анализ на лексиката в родствени и неродствени езици“ (Легурска 2006: belb.net) от колектив учени от Института за български език към БАН. Изследователската задача на проектите се състои в конструиране на съпоставително-типологична езикова картина на вторичното назоваване в изброените езици в интегрална, компактна, ефективна и достъпна форма за научно изразяване, каквато е семантичният речник.

В заключение бих искала да кажа, че очевидно е дошло времето да се формират „семејства от теории“ според сполучливата метафора на П. Виоли, в които се споделят някои общи допускания и

критични отношения (Виоли 2005: 93). Единственият път за научно сътрудничество и разбирателство остава сполучливият превод от езика на една теория на езика на друга теория извън лабиринтите на „изгубени в превода“.

ЛИТЕРАТУРА

Божилова 2000: *Божилова, М.* Национално маркирана лексика в българския език. Ръкопис. С.

Брутян 1968: *Брутян, Г. А.* Гипотеза Сепира-Уорфа. Е.

Виоли 2005: *Виоли, П.* Преглед на когнитивната семантика. – Сборник с избрани доклади и лекции от XI международна ранноесенна школа по семиотика. Семиотика и жанр. Т. XI, EFSSI.

Китанова 2003а: *Китанова, М.* Тематичен речник на народния календар (пролетен цикъл). – Българска реч, кн.1; Тематичен речник на народния календар (летен цикъл). – Българска реч, кн.2 .

Китанова 2003б: *Китанова, М.* Изготвяне на съпоставителен етнолингвистичен речник на балканските народи. – В: Актуални проблеми на балканското езикознание. Аспекти на изследването на общобалканската лексика. Доклади на международна научна конференция, София, 30.09. – 01.10.2002 г., С.

Китанова 2004: *Китанова, М.* Материали за етнолингвистичен речник. – Български фолклор, 2004, кн.4.

Китанова 2005: *Китанова, М.* Ономасиологична картина на обредния цикъл „погребение“. – Българска реч, кн. 2.

Костадинова 2008: *Костадинова, П.* Концептуализация на времето (Изграждане на езиковата картина на света в новобългарския книжовен език). – В: Българите. Книжовността. Езикът. С.

Ланакър 1991: *Langacker, R. W.* Concept, image, and symbol: the cognitive basis of grammar (R. W. Langacker. Berlin; New York: Mouton de Gruyter).

Легурска 1990: *Легурска, П.* Анализ на предметните имена в руския и българския език (теоретични проблеми). Депозиран ръкопис в ЦИНТИ. С.

Легурска 1999-2000: *Легурска, П.* Български народен календар (зимен цикъл, представен чрез народни термини). – БЕ, кн. 4-5, с. 125-139.

Легурска 2000: *Легурска, П.* Тематичен речник на термините на народния календар – зимен цикъл. С.

Легурска 2001: *Легурска, П.* Тематичен речник на термините на народния календар – есенен цикъл. С.

Легурска 2002а: *Легурска, П.* Езикови свидетелства на националната специфика на културите (върху материал от славянските езици). – Чуждоезиково обучение, кн. 4. – В: Славистични четения' 2002: Славистиката в началото на XXI век. Традиции и очаквания. София, 2003.

Легурска 2002б: *Легурска, П.* Терминология на българската обредност, свързана с календарните празници (възможност за съпоставка с други езици). – Списание на БАН, № 2.

Легурска 2002в: *Легурска, П.* Анализ на предметните имена в руския и българския език (теоретични проблеми). – В: Българско езикознание, т. 3.

Легурска 2003а: *Легурска, П.* Ономасиологична картина на цикъла „Раждане“. – БЕ, кн. 2-3, с. 75-96

Легурска 2003б: *Легурска, П.* Фрагменти от езиковата картина през призмата на вторичното назоваване (основи на научноизследователски проект). – Чуждоезиково обучение, кн. 5.

Легурска 2006: *Легурска, П.* Фрагменти от езиковата картина през призмата на вторичното назоваване. Концепция. Съпоставка: руски и български език. Депозиран ръкопис в ЦИНТИ.

Легурска 2008: *Легурска, П.* Съпоставително-типологичен анализ на вторичната номинация на предметните имена в български, руски, сръбски, чешки, френски и английски език. Ръкопис.

Легурска, Веселинов 2000-2001: *Легурска, П., Д. Веселинов.* Съпоставка на лексикалните картини на света през различни еталони *tertium comparationis*. – БЕ, № 2, с. 51-63

Легурска, Китанова 2004: *Легурска, П., М. Китанова.* Тематичен речник на народния календар – теоретична основа и принципи. Български фолклор, кн. 4.

Легурска, Китанова 2008: *Легурска, П., М. Китанова.* Тематичен речник на термините на народния календар. С.

ЛЕС 1998: Большой энциклопедический словарь. Языкознание. М.

Нюмайър 1998: *Newmeyer, F.*, Language form and language function. Cambridge.

Порсел 2002: *Pourcel, St.* Investigating linguistic relativity. A research methodology. – Durham Working Papers in Linguistics, vol. 8.; Електронен адрес: S.s.pourcell@durham.ac.uk

Слобин 2003: *Slobin, D. I.* Language and thought online: Cognitive consequences of linguistic relativity. – In: Language in mind. Advances in the study of language and thought. Cambridge.

ЛЕС 1990: Лингвистический энциклопедический словарь (под ред. В. Н. Ярцевой). М.

Тестелец 2006: *Тестелец, Я. Г.* Три фактора строения языка. – Електронен адрес: <http://ermite-17.livejournal.com/3117.html>.2006

Толстая 1989: *Толстая, С. М.* Терминология обрядов и верований как источник реконструкции древней духовной культуры. – В: Славянский и балканский фольклор. Реконструкция древней духовной культуры: источники и методы. М.

Трубецкой 1990: *Трубецкой, Н. С.* Вавилонская башня и смешение языков. – Известия АН СССР, ОЛЯ, кн. 2.

Фьодорова 2008: *Фьодорова, О. В.* Методика регистрации движений глаз „визуальный мир“: шанс для сближения психолингвистических традиций. – Вопросы языкознания, кн. 6.

Чекулай 2008: *Чекулай, И. В., О. Н. Прохорова.* Принципы описания матрично-сетевой концептуальной структуры и ценностной квазикатегоризации в ее языковом и речевом отражении. – Acta linguistica, vol.2.

Чомски 2005: *Chomsky, N.* Three factors in the language design. – Linguistic inquiry, 36.

Чомски 2006: *Chomsky, N.* Approaching UG from below. Mass.

Юдин 2000: *Юдин, А. В.* Славянская этнолингвистика. – Електронен адрес: [http:// kapja.narod.ru/Ethnoslavistics/index.htm](http://kapja.narod.ru/Ethnoslavistics/index.htm)

Якобсон 1985: *Якобсон, Р. О.* О лингвистических аспектах перевода. – В: Р.Якобсон. Избранные труды. М.